

Kielipolitiikka ja suomalainen arki

Harri Mantila

Kielen käyttöä ohjaillaan yhteiskunnassa monin tavoin. Tutuinta on ehkä kielenhuolto, joka opastaa kirjoittamaan oikein, valitsemaan tietyt muodot ja viestivimmät sanat eri tekstiyhteyksissä. Kielenhuolto, tai varhemmin oikeakielisyyttä, on kaikille opetettu koulussa. Opetuksessa on kuitenkin harvemmin painotettu sitä, että kielenhuollon suositukset ovat sosiaalisia sopimuksia. Mikään toinen suomen sana tai muoto ei ole toista huomompi tai parempi, ennen kuin joku on ilmoittanut kielioppaassa, kieliopissa tai sanakirjassa, mikä on suositeltava asu ja miten se kirjoitetaan. [1]

Kielenhuollossa on kyse kielen itsensä sanoista ja rakenteista. Kielen käyttö yhteiskunnassa voi kuitenkin tarkoittaa myös eri kielten oikeuksia. Silloin puhutaan kielilainsäädännöstä ja siitä, mitä palveluja milläkin kielellä voi saada. Suomessa on uusi kielilaki, joka astui voimaan vuoden 2004 alusta. Siinä ilmoitetaan, että maan kansalliskieliä ovat suomi ja ruotsi. Kumpaakaan näistä ei mainita enemmistö- tai vähemmistökielenä, vaan ne ovat nimenomaan kansalliskieliä. Saamalla on oma kielilakinsa. Näiden lisäksi perustuslakimme tuntee romani- ja viittomakielen. Muista eli maahanmuuttajien kielistä lainsäädäntömme vaikenee muutoin, paitsi että perustuslaki turvaa sen, että kaikilla on oikeus kehittää ja ylläpitää omaa kieltään ja kulttuuriaan.

Kielen käytön ohjailusta on kyse silloinkin, kun päätetään opetuksen kielestä eri kouluasteilla ja siitä, mitä vieraita kieliä on tarpeen opettaa. Meillä aina tavan takaa aktualisoituva keskustelu toisen kotimaisen kielen opetuksesta kuuluu tähän aihepiiriin. Kielen oppimiseen ja opetukseen liittyvät kysymykset ovat tulleet viime aikoina yhä ajankohtaisemmiksi maahanmuuttajaryhmien kohdalla.

Kielipolitiikka on yläkäsite, joka kattaa kielenhuollon, kielilainsäädännön ja sen käytännön sovellukset sekä koulutuksen ja opetuksen kielestä tehtävät päätökset. Se on siis kaikkinaista toimintaa, jolla kielenkäyttöä yhteiskunnassa säädelään. Kansainvälisessä kielitieteellisessä kirjallisuudessa kielipolitiikasta käytetään termiä *language planning*, ja joskus suomeksikin käytetään käännöslainaa kielensuunnittelu tai kielisuunnittelu.

Mitä eri kielillä tehdään

Kielipoliittista keskustelua käydään Suomessa nykyään paljon. Yleisimmän on puhe suomen kielen asemasta tieteen ja korkeimman opetuksen kielenä. Maapalloistumisen myötä nousee esille myös eri kielten työnjako. Koulutetulla suomalaisella on usein jokapäiväisessä elämässään läsnä useita kieliä. Työkieli voi olla eri kuin kotikieli, ja kotoinkin voidaan puhua useaa kieltä. Puolisoilla on yhä useammin eri äidinkieli. Oma äidinkieli voi edustaa vähemmistökieltä, enemmistön kieltä on kuitenkin osattava ja kansainvälisissä yhteyksissä työelämässä saattaa olla vastassa jo kolmas kieli. Näissä tilanteissa on hyvä pysähtyä pohtimaan, mitä eri kielillä tehdään. Miten esimerkiksi äidinkielen tehtävä on erilainen kuin maan kansalliskielen, ja miten tulisi suhtautua kansainvälisen yhteydenpidon kieleen, joka meidän suomalaisten tapauksessa on yleensä englanti.

Äidinkieli tai oma kieli on se, jonka ihminen ensikielenä omaksuu ja jolla hän parhaiten pystyy ilmaisemaan itseään. Sen häiriötön ja täydellinen omaksuminen on varmin tae yksilön tasapainoiselle tiedolliselle ja emotionaaliselle kehitykselle. Ihminen voi oppia rinnan kahta tai jopa useampaa kieltä, mutta silloin on varmistettava, että mihinkään kielistä ei liity pakkoa tai että kieliä ei aseteta eriarvoiseen asemaan. Vähemmistökielten puhujilla tämä seikka tulee aina ajankohtaiseksi. Tutkimukset osoittavat, että esimerkiksi muulla kuin äidinkielellään koulua käyvät lapset selviävät sitä paremmin, mitä paremmin he ovat voineet omaksua äidinkieltänsä myös teoreettisesti.

Kansalliskielen käsite taas liittyy kansakunnan sivistykseen ja kollektiiviseen identiteettiin. Itse asiassa se, että Suomen kielilainsäädännössä käytetään termiä *kansalliskieli* eikä esimerkiksi *virallinen kieli*, kantaa mukanaan kaikkia niitä 1800-luvulla suomalaisen identiteetin kiteytymisen aikana vallalla olleita ajatuksia kielestä kansakunnan syvimmän olemuksen ilmaisijana. Tässä ajattelussa taas keskeisiä olivat kansallisuusfilosofimme J. V. Snellmanin ajatukset.

Snellmanilaisen kansalliskielen idea on ajankohtainen edelleenkin. Suomen kieli edustaa suomenkieliselle suomalaiselle joutain sellaista,

johon hänen koko kulttuurinsa ja myös fyysinen elinympäristönsä on koodautunut. Kielen vanhimmat sanat periytyvät tuhansien vuosien takaa ja kertovat jotain siitä elinpiiristä, jossa esivanhempamme elivät. Lumen monet nimitykset ja vaikkapa sellaiset sanat kuin *keli* ja *tarjeta*, joita on vaikea kääntää millekään muulle kielelle, ovat syntyneet kuvaamaan pohjoista ilmastoamme ja sen vaikutuksia ihmisen toimintaan.

Kansalliskieli sisältää myös viittauksia ihmisen toimintaan ja hänen kehittämäänsä kulttuuriin. Kieli vilisee viittauksia kansakunnan suuriin teksteihin, Raamattuun ja kansalliskirjallisuuden klassikoihin. Puhutaan *impivaaralaisuudesta* ja *lintukodosta* tai lähdetään *soitellen sotaan*. Taannoisen pääministerimme lausahduksesta *Siperia opettaa* tuli lentävä lause. Maan historiasta merkityksensä saava ilmaus jäi elämään, koska se puhutteli syvästi suomalaisen kansallista kokemusta. Nämä esimerkit havainnollistanevat, millainen suhde kielen ja kulttuurin välillä vallitsee. Mitään kulttuuria ja sen ominaispiirteitä ei voi täysin ymmärtää osaamatta kieltä, jonka käsittein siitä ensisijaisesti puhutaan.

Kansalliskielen aseman lujittaminen oli 1800-luvulla kytköksissä myös koululaitoksen kehittymiseen. Kansakoululaitos ja opetuksen järjestäminen kansan omalla kielellä mahdollisti suomalaisen sivistystason nopean nousun. Omakielisellä opetuksella varmistettiin hyvä oppiminen, jossa tavoitteisiin päästään äidinkielen käsitejärjestelmän avulla. Samalla oppilaat sosiaalistettiin yhtenäiseen suomalaiseen kulttuuriin eli luotiin kollektiivinen suomalainen identiteetti.

Lingua francaksi kutsutaan yhteisten asioiden hoitoon käytettyä kieltä sellaisessa yhteisössä, jossa on rinnakkain käytössä useita eri kieliä. Maailmanlaajuisesti tämä asema on nykyään englannilla, ja suomalaisessa kielikeskustelussa kuuleekin välistä vaadittavan, että englannille tulisi antaa enemmän sijaa esimerkiksi opetuksen kielenä. Nykyaikana onkin tärkeää osata hyvin englantia ja muitakin vieraita kieliä kotimaisten lisäksi. Keskeistä on kuitenkin oivaltaa, mikä merkitys äidinkielellä on ihmiselle ja mikä merkitys kansalliskielellä on valtion ja kansakunnan kulttuurille ja sivistykselle. *Lingua francalla* on enemmänkin vain välinearvo.

Nykymaailmassa on joka tapauksessa rinnakkain käytössä useita eri kieliä sekä yksilöiden että yhteisöjen tasolla. Siksi tuleekin tehdä selväksi eri kielten työnjako. Me tarvitsemme äidinkieltä, kansalliskieltä ja *lingua francaa*. On vain ymmärrettävä, mikä merkitys niillä kullakin on eri tilanteissa. Äidinkielen tehtäviä esimerkiksi kou-

lutuskysymyksissä ei voida siirtää *lingua francalle*. Tätä seikkaa on syytä korostaa erityisesti sen takia, että suomalaisessa kielipoliittisessa keskustelussa usein suomen kielen aseman puolesta puhuminen kansainvälisyyden ja englannin vastustamiseksi. Tästä ei ole kyse, vaan molempien on voitava elää rinnakkain.

Arjen kielipoliittiset valinnat

Uuden kielilain mukaisesti suomen asema kansalliskielenä on vankka. Sitä käytetään laajasti joukkotiedotuksen, hallinnon ja koulutuksen kielenä. Kuitenkin käytännön arjessa ihmiset tekevät jatkuvasti kielipoliittisia valintoja. On päätettävä, minkäkielistä koulua lapset käyvät, mikä on yrityksen sisäisen viestinnän kieli, millä kielellä opetusta annetaan yliopistoissa ja minkäkielistä oppimateriaalia korkeimmassa opetuksessa on ylipäätään mahdollista antaa. Kielilaki on lopulta aika vapaa, ja se sallii arkipäivässä monenlaisia sovelluksia.

Arjen kielipoliittisten valintojen ympärillä käytävässä keskustelussa on käytetty usein aika tunnevaltaisia argumentteja ilman, että äidinkielen, kansalliskielen ja *lingua francan* työnjakoa olisi kovinkaan syvällisesti pohdittu. Kysymys saattaa olla yksinkertaisesti siitä, että kansalaisten kielitietoisuus on melko ohutta. Kieltä tai kieliä ei ole totuttu ajattelemaan muuna kuin tiedonsiirron välineenä. Kysymys äidinkielestä osana yksilön kasvua ja persoonallisuutta ja kansalliskielestä osana suomalaista identiteettiä ei tässä puheessa ole useinkaan läsnä.

Kielitietoisuutta ja kielellisiä asenteita ei ole paljon tutkittu, mutta olemassa olevien joidenkin artikkeleiden mukaan suomen kieli liittyy ihmisten tietoisuudessa johonkin menneeseen. Suomi kansalliskielenä liitetään niihin diskursseihin, joiden kautta koko termi aikanaan on saanut sisältönsä. Se liittyy 1800-lukuun ja kansallisen identiteetin kiteytymiseen, se on Tope-liuksen *Maamme kirjan* ja maakuntalaulujen kuva, johon usein liitetään maanpuolustusdiskurssi ja erilaiset suomalaisuutta edustavat ja kuvaavat stereotyyppit.

Jos suomen kieli suomenkielisten suomalaisen mielessä liittyy vain joihinkin historiallisiin yhteyksiin, eikä sen osuutta nykypäivän ja tulevaisuuden elämässä osat määritellä, ei tietenkään ole mahdollista odottaa kovinkaan valistuneita ja loppuun saakka pohdittuja kielipoliittisia päätöksiä. Koulutettujen kansalaisten kielitietoisuuden nostaminen onkin varmasti yksi suomen

kielen tutkimuksen tulevaisuuden haasteista. Tämä näkökulma tulisi tietysti saada jo osaksi äidinkielen oppisisältöjä koulussa.

Kielen tulevaisuus on kaikkien käsissä

Suomen kielen tulevaisuudesta ollaan huolissaan. Paitsi että keskustellaan suomen asemasta tieteen ja liike-elämän kielenä, myös kielenhuolto ja sen suositukset ovat usein arvostelun kohteena. Katsotaan, että joidenkin normien väljentämisen tai vieraiden vaikutusten vastaanottamisen myötä kieli on rappeutumassa. Syytökset kohdistuvat milloin yliopistoihin, milloin suomen kielen lautakuntaan tai äidinkielen opettajiin.

Muistan kollegani virkaanastujaisesityksensä, jossa hän puhui samantyyppisistä seikoista, joita olen tässä nostanut esiin. Samassa tilaisuudessa piti oman virkaanastujaisesityksensä myös eräs luonnontieteilijä edustava professori, joka kertoi, miten menestyksekkäästi hänen laitoksessaan on laajennettu englanninkielistä opetusta. Ristiriita kahden peräkkäin kuullun esityksen kesken oli selvä. Kahvitilaisuudessa jälkepäin tuo englanninkielistä opetusta esitellyt professori tuli selittämään, miten tärkeä tehtävä suomen kielen laitoksella yliopistossa on. Heidän tehtävänsä oli hänen mukaansa kansainvälisen opetuksen kehittämisen, meidän taas suomen kielen vaaliminen.

Esimerkki kuvastaa nähdäkseni hyvin yleistä ajattelutapaa. Sen mukaan suomen kieli pysyy ilmaisuvoimaisena siten, että sitä kehitetään tutkimuslaitoksissa ja yliopistojen suomen kielen laitoksissa. Elävä kieli voi kuitenkin syntyä ja pysyä ilmaisuvoimaisena vain vuorovaikutuksessa. Sitä on käytettävä mahdollisimman laajasti kaikissa yhteyksissä. Kaikki koulutetut suomenkieliset suomalaiset ovat vastuussa siitä, että eri alojen terminologia ja tavat puhua asioista ovat olemassa myös suomeksi. Jokaisen täytyy myös ottaa vastuu siitä suomen kielestä, jota hän julkisesti käyttää. Kielenhuollon suositukset noudattavat elävää käytäntöä, ja niitä päivitetään jatkuvasti. Muutosta ei voi nähdä rappiona. Päinvastoin täysin muuttumattomana suomen kielestä tulisi museokapine.

Tulevaisuus on aina tämän hetken ratkaisujen seurausta. Valistunut, kielestään tietoinen ja ympäristöössään olevien kielten työnjaon tiedostava suomalainen päättää omalla kielipoliittisella käytöksellään suomen kielen tulevaisuuden. Kaikki on kiinni siitä, mitä kieltä hän lapsilleen puhuu, millaiseen kouluun hänet lähettää ja miten hän

itse työssään ottaa huomioon eri kieliin liittyvät seikat. Omalla kielenkäytöllään hän myös vaikuttaa siihen, millainen yleiskieli meillä tulevaisuudessa on.

Näin Snellmanin juhlavuonna on hyvä pysähtyä miettimään, miten kansallisfilosofimme seuraavat sanat tulisi nykyaikana ymmärtää:

”On siis pakko tunnustaa, että kieli on elementti, jossa kansallinen erikoisuus ilmeisimmin elää ja liikkuu, ja että jokainen kansakunta on sisällyttänyt kieleensä varhaisimman sivistystyönsä ja edelleenkin heijastelee siinä henkistä kehitystensä, sen hienoimpiakin vivahtuksia. Yhtä läheisesti kuin lapsessa kuuluvat yhteen puhe- ja ajatuskyky, yhtä läheisesti liittyy kansakuntien koko henkinen elämä niiden kieliin.”

Kirjoittaja on Oulun yliopiston suomen kielen professori ja suomen kielen lautakunnan puheenjohtaja.

VIITTEET

[1] Suomessa kielenhuollosta vastaa kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen kielenhuollon osasto, joka julkaisee sanakirjoja, kielenhuollon oppaita ja *Kielikello*-lehteä. Tutkimuskeskuksen asiantuntijaelimenä toimii suomen kielen lautakunta, jonka tehtävänä on päättää yleisluonteisista ja periaatteellisista kielenkäyttöä koskevista kysymyksistä. Lautakunnan toimikausi on kolme vuotta, ja siihen kuuluu kolme tutkijajäsentä sekä äidinkielenopettajien, median ja kääntäjien ja tulkkien edustaja.

KIRJALLISUUTTA

- Cooper, R. L. (1989): *Language planning and social change*. Cambridge University Press.
- Hiidenmaa, P. (2003): *Suomen kieli – who cares?* Otava, Helsinki.
- Kare, K. (toim) (1960): *Näin puhui Snellman. Kirjoituksia, katkelmia, ydinlauseita*. WSOY, Porvoo, Helsinki.
- Mantila, H. (2003): ”Äidinkieli, kansalliskieli ja lingua franca”. Teoksessa *Kotimaana suomen kieli. Näkökulmia suomen kielen kehittämiseen ja säilymiseen ulkomailla*. Äidinkielen opettajain liito, Helsinki.
- Mantila, H. (2005): ”Suomi kansalliskielenä”. Teoksessa *Monikielinen Eurooppa – kielipoliittikkaa ja käytäntöä*. Toim. Marjut Johansson ja Riitta Pyykkö. Gaudemus. Helsinki.
- Paunonen, H. (2001): ”Kansankielestä kansalliskieleksi”. *Virittäjä. Kotikielen Seuran aikakauslehti*. 2/2001.
- Rannut, M., Rannut, Ü. ja Verschik, A. (2003): *Keel, võim, ühiskond*. TPÜ Kirjastus, Tallinn.
- Uusi kielilaki (2001): *Uusi kielilaki*. Kielilakikomitean mietintö 2001: 13. Oikeusministeriö.
- Wright, S. (2004): *Language policy and language planning: from nationalism to globalisation*. Palgrave Macmillan.